

Pregledni naučni rad
UDK:316.624:177.8
DOI:10.7251/ZND2501007T

NASILJE KAO DRUŠTVENI FENOMEN¹

Prof.dr Vesna S. Trifunović²

Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina

Apstrakt: *Različiti vidovi sukoba i nasilja su stalno prisutni u ljudskom društvu. Tipovi društava su se menjali kroz istorijsku dimenziju, ali sukobi, koje prati nasilje, postali su njihovo nepromenljivo obeležje. Osnovno istraživačko pitanje kojim se ovaj rad bavi jeste da li čoveka na sukobe i nasilje pokreće njegova priroda (biološke osnove ponašanja koje su van kontrole pojedinca) ili njegovo nasilno ponašanje oblikuju sredinski faktori? Cilj rada je da istakne uticaj kulture/kulturnih konstrukcija na pojavu sukoba i nasilja u ljudskom društvu. Strukturu rada čine sledeće celine: u prvoj je pažnja posvećena definisanju sukoba i nasilja i uzrocima njihovog pojavljivanja; u drugoj je prikazan odnos zapadne civilizacije prema nasilju; u trećoj je predstavljen antropološki pristup proučavanju sukoba; u četvrtoj celini je dat osvrt na značaj socijalizacije i formalnog obrazovanja u stvaranju osnova za formiranje kulture nenasilja. Osnovni nalazi istraživanja pokazuju da je nasilje, u prvom redu, povezano sa društvenim i kulturnim kontekstom, što upućuje na zaključak da akteri koji uobličavaju proces socijalizacije mogu da imaju presudnu ulogu u formiranju odnosa prema nasilju. U tom smislu, formalno obrazovanje, svojim ukupnim delovanjem može značajno da doprinesu učenju kulture nenasilja. U radu je primenjena deskriptivno-analitička metoda.*

Ključne reči: *sukobi, nasilje, vrednosti, kultura, društvo*

Uvod

Nasilje je stalno prisutni fenomen u životu čoveka i „životu“ društva: stara predanja i epovi prenose poruke o počinjenim svirepostima (Kainovo ubistvo Avelja, Ilijada), a očuvani spisi, arhivska građa i brojni artefakti (sprave za

¹ Realizaciju ovog istraživanja finansiralo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-65/2024-03/ 200140).

² vesna.trifunovic@pefja.kg.ac.rs

mučenje, sistemi konc-logora) dokumentuju stalno prisustvo društveno generisanog nasilja. Osvajački ratovi različitih imperija (Rimske i drugih), ratne međusobice brojnih vladara zaokupljenih potrebom da zavladaju novim prostorima kao i međusobna trvenja unutardržavnih političkih frakcija koje se bore za dominaciju, vodili su često ka potpunoj devastaciji životnog prostora (Kartagina, Nagasaki, Hirošima, Vijetnam, Kambodža) i fizičkom istrebljenju stanovništva na teritorijama obuhvaćenim ratom ili sukobima manjeg obima (u Srbiji u Prvom svetskom ratu, u Sovjetskom Savezu u Drugom svetskom ratu). Nasilje, međutim, nije ostalo samo deo čovekove prošlosti i istorije prethodnih tipova društava – nasilje je i danas prisutno u svakodnevnom životu ljudi u tzv. savremenim društvima.

Za razliku od proučavanja nekih drugih fenomena gde jedno teorijsko gledište vremenom postaje preovlađujuće, u proučavanju nasilja je potrebno da se uzmu u obzir više teorijskih tumačenja koja, zajedno, mogu da objasne veći deo njegovog spektra. Brojne društvene i prirodne nauke definišu nasilje na različite načine. Posmatranje fenomena nasilja kroz biološku, psihološku, antropološku, kulturološku, sociološku prizmu vodilo je ka različitim tumačenjima istog. Biološka i psihološka tumačenja fenomen nasilja 1) dovode u vezu sa pojedinačnim ljudima, a ne društvom u celini, 2) povezuju sa faktorima koji su van kontrole pojedinca – urođenim osobinama ili posebnim tipovima ličnosti. Sociološke i druge teorije, međutim, nasilje povezuju sa društvenim i kulturnim kontekstom u kome se ispoljava. Cilj ovoga rada je da se na osnovu analize literature na pregledan način prikažu različite perspektive razumevanja nasilja u društvu i, posebno, da se istakne doprinos antropoloških teorija razumevanju nasilja.

Definicije nasilja i uzroci nasilja

Nasilje može da se poistoveti sa sličnim pojmovima kao što su moć i sukob, međutim, reč je o različitim pojavama. Jedna od najuticajnijih definicija moći je klasična definicija M. Vebera (Maximilian Carl Emil *Weber*), koji društvenu moć definiše kao „(...) izgleda da se u okviru jednog društvenog odnosa sprovede sopstvena volja uprkos otporu, bez obzira na to na čemu se ti izgledi zasnivaju“ (Veber, 1976: 37). Društveni sukob je „*vrsta društvenog odnosa, interakcije, društvenog dešavanja*, gde su jasno uobličene 'strane' u sukobu *svesne svojih potreba* (interesa), koje 'vide' ('percipiraju') u društvenom prostoru njima suprotstavljenu stranu, potrebe i način na koji druga strana osujećuje ostvarivanje potreba date strane“ (Bolčić, 2003: 229). Sukobi predstavljaju karakterističnu pojavu ljudskog društva, koji imaju različite forme i aktore, a u njihovoj osnovi su različiti interesi i različite vrednosti. Sukobi su “objektivna i univerzalna, istorijska i svetska pojava... i osnovno obeležje savremenog sveta” (Milašinović i Milašinović, 2007: 18).

Iako je nasilje stalno prisutni fenomen čovekovog postojanja i postojanja društva, njegovo identifikovanje i razumevanje nije jednostavno ne samo zbog njegove kompleksne prirode već i zbog njegove „političke obojenosti“. Nasilje „nije politički neutralno, (...) na poimanje i definisanje nasilja utiče i ideološko stanovište, najviše zato što često sadrži makar implicitnu etičku konotaciju kao neprihvatljivo delanje, pa je samim tim u velikoj meri i političko pitanje (Babović, 2015: 333).

Važan element nasilja predstavlja namjera da se nanese šteta, ali ovakav pristup stvara i brojne teškoće, jer su namjere nedostupne drugima i nemoguće je o namjerama s pouzdanošću zaključivati, pa je prema tome teško i zaključivati o tome što je nasilje, a što nije. Određeni problem predstavljaju različite kulturne, društvene i političke norme, jer različita društva istu pojavu svugdje ne definiraju ali i ne kvalificiraju jednako, odnosno ono što je u jednom društvu nasilje u drugom je normalna društvena pojava (Žilić i Janković, 2016: 69).

U osnovi, nasilje podrazumeva primenu sile koja ima za cilj nanošenje emocionalne i fizičke štete koja može dovesti i do smrtnog ishoda (Garaigordobil, 2012: 99–102). Nasilje je, prema I. Cifriću jedno od značajnih naslijeđa ljudske kulture, što se tokom povesti pojavljuje u različitim oblicima, a reprodukuje socijalizacijskim mehanizmima. Uvek se, međutim, postavlja pitanje da li je nasilje posledica ljudske agresivnosti ili destruktivnosti kulture, jer su u povesti kultura uočljiva razdoblja „barbariziranja kulture i civiliziranja nasilja“ (Cifrić, 2000).

Postoje brojne definicije nasilja i u daljem radu biće prikazane neke od njih:

1) Svetska zdravstvena organizacija (WHO), definiše nasilje kao „namernu upotrebu *fizičke sile ili moći*, u aktuelnom obliku ili kao pretnju, protiv sebe, druge osobe, grupe ili zajednice, koja rezultira povredom ili je veoma verovatno da će rezultirati povredom, smrću ili psihološkom štetom, teškoćama u razvoju ili deprivacijom“ (WHO, 2002). Nasilje se razlikuje od nenamernih incidenata koje dovode do povrede ili proizvode štetu. Ono što razlikuje nasilje od nenamernih incidenata je što u nasilnom činu postoji *namera* korišćenja sile ili moći protiv drugog lica ili grupe.

WHO je u svojim izveštajima o globalnom nasilju i zdravlju, klasifikovala sledeće oblike ispoljavanja: fizičko, seksualno i psihološko i lišavanje i različite forme zanemarivanja. E. Krug i saradnici (Krug et al., 2002) upućuju na sledeće kategorije nasilničkih akata: nasilje usmereno ka sebi - nasilje u kojem je izvršilac žrtva (samoubistvo); interpersonalno nasilje - nasilje naneto od strane drugog pojedinca ili male grupe pojedinaca; kolektivno nasilje - nasilje od strane veće grupe, kao što su država, organizovana politička grupa, militantna grupa ili terorističke organizacije.

2) J. Galtung (Johan Galtung), u članku „Nasilje, mir i mirovna istraživanja“ (1969) prevazilazi usko poimanje nasilja kao somatskog onesposobljavanja i u

razmatranju nasilja primenjuje strukturalni pristup - smatra da nasilje postoji *kada su ljudska bića pod takvim uticajem da je njihova aktuelna somatska i mentalna ostvarenost ispod nivoa njihove potencijalne ostvarenosti*.

Razmatrajući pitanje nasilja J.Galtung ističe da postoji tzv. trougao nasilja: direktno, strukturalno i kulturno nasilje, koje pokreću različite vrste moći (kulturna, ekonomska, vojna i politička). Isti autor naglašava da “pojedinačni činovi direktnog nasilja proizilaze iz struktura političkih odluka i ekonomskih transakcija; a one jedne druge uzrokuju. Ali ispod svega toga skriva se kultura koja neke strukture i postupke legitimizuje a druge delegitimizuje” (Galtung, 2009:15).

Direktno ili interpersonalno nasilje je onaj oblik nasilja u kojem su subjekat i objekat direktno povezani (pojedinci, grupe ili drugi kolektivni akteri). Kod ovog tipa nasilja postoje: akter koji vrši nasilje, objekat nasilja koji je žrtva nasilja i akcija ili čin nasilja. Direktno nasilje može biti fizičko, seksualno, ekonomsko ili psihološko - to je vidljivo nasilje koje je najčešće proučavano. Svođenje nasilja samo na ovakve oblike, prema Galtungu, ne omogućava objašnjenje pojave da žrtve nasilja nisu samo akteri koji su izloženi intencionalnom nasilju.

U koncepciji strukturalnog nasilja, pod nasiljem se podrazumeva svako ugrožavanje ljudskih potencijala ekonomskom ili političkom strukturom (Galtung, 1969). Strukturalno nasilje je utkano u socijalne strukture koje predstavljaju nejednakosti koje se reprodukuju kroz uspostavljene institucije, norme i prakse i može se razumeti kao oblik socijalne nepravde (Galtung, 1969: 171). Kulturno nasilje Galtung definiše kao „one aspekte kulture, simboličku sferu našeg postojanja – koju predstavljaju religija i ideologija, jezik i umetnost, empirijska nauka i formalna nauka (logika, matematika) – koje se mogu upotrebiti da se opravda ili legitimiše direktno ili strukturalno nasilje“ (Galtung, 1990: 291).

Šta su uzroci nasilja? U današnjem svetu postoji rastući trend nasilničkog i agresivnog ponašanja, istovremeno, nasilje „ne poznaje prostorne granice ili druge karakteristike (pol, rasu, versku pripadnost). Nasilje koje se javlja u kontekstu političkih zbivanja, u institucionalnom okruženju ili u porodici i partnerskim odnosima, ima svoje kompleksne uzroke i faktore koji doprinose njegovom ispoljavanju“ (Spasić, Radovanović, 2012: 137).

Postoje različiti pristupi objašnjenja uzroka nasilja: *Biološki* - “Biologijom inspirisani naučnici veruju da brojni genetički, endokrinološki i neurološki poremećaji (uz povrede i psihopatološka stanja) predstavljaju važan preduslov za razvoj nasilja. Pored evolucionističkog pristupa (koji zastupa stanovište da su ljudi nasledili dosta osobina iz primitivnih zajednica), psiholozi pokušavaju, polazeći od pretpostavke da je čovek *tabula rasa*, da razvoj nasilništva povežu

sa ljudskim iskustvom. Od rođenja, čovek se suočava sa velikim brojem izazova i neprestalno uči (što podražavanjem, što instrumentalno, što socijalizacijom)” (Ćurčić, Nikolić, 2022).

Sociološki pristup u proučavanju nasilja ističe povezanost društvene strukture i socijalnog kapitala sa stopom nasilja i kriminalitetom uopšte. Strukturalno nasilje proističe iz same društvene strukture i ispoljava se kao najširi spektar nejednakosti - nejednakosti u pristupu političkoj moći, uslugama, pravnoj zaštiti i drugo. S druge strane, postoji povezanost između strukturalnog i direktnog (bihevioralnog) nasilja koje se tumači kao reaktivno nasilje.

Pod socijalnim kapitalom se podrazumeva skup pravila, normi, obligacija i nivo poverenja u okviru socijalnih relacija, socijalne strukture i društvenih institucija koji omogućavaju članovima društva da postignu svoje individualne i kolektivne ciljeve – članovi društva se umrežavaju i međusobno povezuju što im omogućava da na što jednostavniji način ostvare dobit kako za sebe tako i za zajednicu u kojoj žive, a ta korist može da bude ekonomska, politička, kulturna, socijalna. Nan Lin (2001) socijalni kapital shvata kao „ulaganje u društvene odnose sa ciljem da se ostvari povratna korist” (Lin, 2001:19). Dakle, kod socijalnog kapitala od izuzetne važnosti je taj recipročan odnos – pojedinac ulaže u društvene odnose, a za uzvrat dobija benefite za sebe i svoju zajednicu, može da ostvari željene ciljeve. Međutim, razlike u ekonomskom i socijalnom statusu ne pružaju jednake šanse njihovim nosiocima da „dosegnu“ željene ciljeve, što može da bude podsticaj pojavi nasilja i kriminaliteta.

Kulturološki pristup u proučavanju nasilja ističe povezanost nasilja sa specifičnom subkulturom (subkulturom nasilja). Pod subkulturom se podrazumeva skup vrednosti i normi i načini ponašanja neke posebne društvene grupe, koji se u izvesnoj meri razlikuju od vrednosti, normi i načina ponašanja karakterističnih za dominantnu ili opšteprihvaćenu kulturu (Špadijer Džinić, 1988). Iako pripadnici subkulture usvajaju i neke vrednosti dominantne kulture, oni nasilje koriste kako bi rešili društvene konflikte. Za postojanje subkulture nasilja karakteristično je da njeni pripadnici nemaju poverenja u institucije društva i organe formalne socijalne kontrole, te su skloni da sukobe rešavaju samostalno, nasilnim sredstvima (Kane, 2005).

Odnos zapadne civilizacije prema nasilju

Roben Mišambled (Robert Muchembled) u knjizi *Istorija nasilja od srednjeg veka do danas* (2014) se bavi pitanjem istorije nasilja i samo nasilje smešta u kontekst Zapada i ističe da je “zapadna civilizacija dala nasilju mesto od suštinskog značaja i da je Evropa do polovine XX veka živela u nasilju” (Mišambled, 2014: 12). Nasilje je prateće obeležje sukoba u zapadnim društvima, čiji razvitak uobličava “prava ’ratnička kultura’ (...) od njegovog

nastanka, pa se čak i intenzivira od Velikih geografskih otkrića naovamo”(Mišambled, 2014: 14).

Nastojeći, u suštini, da pruži odgovor na pitanje da li je ljudsko nasilje urođeno ili je proizvod kulturne konstrukcije, ovaj autor ističe da “nasilje nije čisto urođena pojava” (Mišambled, 2014: 16), što upućuje na zaključak da pojavu nasilja oblikuju i biološki i kulturni faktori. Prema Mišambledu, društvo nastoji da kontroliše opasnosti koje bi mogle da dovedu u pitanje njegov opstanak i, stoga, stvara prag tolerancije prema nasilju - gradi sistem vrednosti i uspostavlja zakone, koji regulišu primenu sile u sukobima i određuju odnos zajednice prema brutalnom nasilju. U zapadnoj civilizaciji u srednjem veku najveću osudu su izazivala ocebustva i kraljeubistva. Međutim, u svakodnevnom životu u feudalnim društvima koja su bila organizovana na principima *dužnosti* i *časti*, nasilje i homicid su bili prihvatani i odobravani kao izraz poštovanja postojećeg sistema vrednosti i opšteprihvaćenih društvenih pravila. Ponašanje pojedinaca i pripadnika različitih grupa su formirali društveni kodovi, koji su uključivali i primenu nasilja, a čije bi nepoštovanje donelo stigmiju ili žig srama: tako je primena nasilja postala legitimna i obavezna kako bi se izbegla sramota/odbacivanje od strane zajednice. Naročito je juvenilnu kulturu nasilja (kulturu mladih muškaraca) uobličavao strah od stigme. Srednjovekovna kultura dvoboja/ili duela koju su odnegovale skupine mladića u nastojanju da zadobiju poštovanje šire zajednice kojoj pripadaju i koji svoju čast brane mačem predstavljala je društveno prihvaćen i odobran obrazac uspostavljanja vlastitog identiteta i očuvanja integriteta.

Pravo na “upotrebu” nasilja je bilo zasnovano na običajnom pravu što je pojedincu omogućavalo da primenjuje i kažnjava nasilje samostalno. Međutim, paralelno sa jačanjem države kao nosioca moći dolazi i do njenog preuzimanja izričitog pravo na regulisanje sukoba i kažnjavanje nasilja - uspostavljen je pravosudni tretman homicida. Razvijena društvena kontrola i pacifikacija običaja na zapadu, od XVII veka i kasnije, doveli su do značajnog smanjenja stope ubistava. Nove forme kontrole i vaspitanja u sklopu dugotrajne političke, religijske i kulturne akcije usmerene ka juvenilnim supkulturama dovele su do *devalorizovanju odbrane časti* i, posledično, do smanjenja nasilja.

Mišambledova slika o nasilju na Zapadu u srednjem veku pokazuje da se nasilje doživljavalo kao tipična “muška” aktivnost, dok su žene dobile ulogu “civilizatorke” jer svojom brigom, pažnjom, negovanjem drugih doprinose njihovom pacifikovanju, mada i žene primenjuju nasilje. Rasprostranjena predstava o maskulinizaciji ubistava u srednjem veku je našla svoje mesto i u savremenosti. Tako E. Gidens (2007) prateći povezanost između pola i zločina u modernim društvima uspostavlja vezu između nasilničkog ponašanja mladih muškaraca sa visokom nezaposlenošću što vodi pogoršanju njihovog socijalnog položaja i pokušaja da se isti promeni primenom nasilja - opisani fenomen je

nazvan *kriza muškosti*. Isti autor, istovremeno, ističe da nasilje nije isključivo karakteristika tzv. muškog kriminaliteta, da žene takođe manifestuju nasilničko ponašanje ali da zločini koje one čine nisu u velikoj meri obuhvaćeni tzv. kriminalnom statistikom i stoga su manje “vidljivi” (Gidens, 2007: 235-238).

Istorija zemalja tzv. zapadnog kulturnog kruga je u prošlosti bila i danas jeste istorija sukoba različitih intenziteta i obima: nekada su to bili višedecenijski ratovi između različitih zapadnih zemalja (na primer, stogodišnji rat između kraljevine Engleske i kraljevine Francuske od 1337 do 1453) ili su to bile dinastičke borbe unutar jedne zemlje (na primer, Ratovi ruža, vođeni između 1445. i 1485. godine, bili su isprekidani građanski ratovi/borbe oko engleskog prestola između sledbenika dinastije Lankaster i dinastije Jork); često su to bili kolonijalni ratovi u svrhu osvajanja novih teritorija na drugim kontinentima zarad bespoštedne eksploatacije otetih resursa koji su, po pravilu, praćeni okrutnim postupanjem i nasiljem prema domicilnom stanovništvu (španska i portugalska osvajanja u Južnoj Americi; osvajanje Severne Amerike od starne Evropljana; engleska, francuska, holandska, belgijska, nemačka osvajanja u Africi, Aziji i drugim delovima sveta). U Evropi, kao delu Zapada, su započela dva svetska rata čije su pogubne posledice bile desetine miliona stradalih, razrušene ekonomije itd. I danas je uticaj zapadnih zemalja na krug nezapadnih zemalja praćen različitim vidovima nasilja ali ovog puta ne izričito direktnim nasiljem već onim u ekonomskoj sferi (uticaj Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda).

Antropološki pristup proučavanju sukoba i nasilja

Sukobi i nasilje, kao vidovi ponašanja čoveka, pokazuju kontinuirano ispoljavanje ukoliko se prati istorijska perspektiva i modifikacije u ispoljavanju ukoliko se prati kulturološka perspektiva. Sukobi i nasilje su povezani sa sistemima vrednostima u datom društvu i ukupnom kulturom. Za život u društvu čoveku su neophodni sistemi orijentacije koji mu pružaju ključne vrednosti i kategorije orijentacije koje mu pruža kultura. Kategorije orijentacije su neophodne za život u društvu: “one (...) ukazuju na to šta treba izabrati a šta izbegavati u najrazličitijim sferama realnosti” (Heler, 1983: 34). Prihvatajući kategorije orijentacije “pojedinačno lično ja se čvrsto vezuje za nagomilana kulturna dobra svoga društva (...) zarad usmerenja što ga pruža svet (ili, bolje, jedan svet) kulturnih vrednosti” (Sapir, 1974: 89).

Šta pokreće pojedince (i grupe) na nasilno ponašanje, *urođene sklonosti* ka nasilnom ponašanju ili *kulturne konstrukcije* kojima je izložen?

O nasilnom ponašanju se može govoriti i kao nagonskom reagovanju, međutim, ono nije čisto urođena pojava jer je u značajnoj meri determinisano društvenim i kulturnim uticajima. – nasilno ponašanje se i uči. Tvrdnje da je *nasilje urođena pojava* u osnovi se temelje na: 1) *teoriji instikata* koju je razvio S. Frojd (Sigmund Freud) koja ističe ideju o postojanju dva fundamentalna instinkta u

svakom čoveku, instinktu života (eros) i instinktu smrti (thanatos) koji, usled potiskivanja izazivaju frustracije i rezultiraju sukobima različitih razmera koje prati i nasilje; 2) *teoriji motivacije* koju je razvio A. Maslou (Abraham Maslou) koja počiva na ideji da ljudi imaju osnovne potrebe, niže i više, koje su hijerarhijski poredane (fiziološke potrebe, potreba za sigurnošću, potreba za ljubavlju i pripadanjem, potreba za poštovanjem, samoaktualizacija) i da nezadovoljenje određenih osnovnih potreba vodi ka frustraciji koja izaziva dezintegraciju ličnosti i vodi ka ispoljavanju konfliktnog ponašanja i nasilju. Tvrdnje da se *nasilno ponašanje uči* u osnovi se temelje na tradiciji koja se proteže od Džona Loka (John Locke) i biheviorističke škole koja ističe ideju o uticaju sredine na čoveka tvrdeći da je ljudska priroda *tabula rasa*. Sukobi i nasilje se ne javljaju zbog problema u samoj ljudskoj prirodi, već zbog problema u društvenom kontekstu – nesklada između čovekove prirode i prirode društvenog sistema. “Čini nam se da je antropološka dokazna građa moćan izvor shvatanja da su destruktivnost, pakost ili surovost kod ljudskih bića najverovatnije sekundarna, reaktivna posledica osujećenja ili ugrožavanja osnovnih ljudskih potreba (Maslov, 1982:171) koja je, u najširem smislu, izazvana uslovima života u određenom društvenom i kulturnom kontekstu. Uticaj društvene i kulturne sredine na generisanje “trougla nasilja” naglašava i J. Galtung: “pojedinačni činovi direktnog nasilja proizilaze iz struktura političkih odluka i ekonomskih transakcija; a one jedne druge uzrokuju. Ali ispod svega toga skriva se kultura koja neke strukture i postupke legitimizuje a druge delegitimizuje”(Galtung:2009: 15).

Jeffrey Sluka (1992) u radu *Antropologija sukoba* ističe da postoji teorijski eklekticizam i različiti pristupi u proučavanju društvenih sukoba, a da su se u raspravama o primarnom uzroku društvenih sukoba izdvojila sledeća shvatanja: 1) sukob je oblik naučenog ponašanja koji je kulturno determinisan, 2) sukob je biološki determinisan i nastaje usled “prirodne” ljudske sklonosti ka nasilju, 3) krajnji uzrok socijalnih sukoba je “zlo” ili ljudska izopačenost, međutim, ovaj pristup je odbačen iz ozbiljnih razmatranja antropologa. J. Sluka naglašava da, antropolozi, generalno, odbacuju teoriju instiktivne agresije i protiv su biološke hipoteze kao uzroka društvenih sukoba. Sukobi, nasilje i agresivnost su oblici naučenog ponašanja koji su kulturološki, pre nego biološki ili psihološki, konstruisani i definisani. Posebno ističe da među antropolozima u pravoslavnoj tradiciji postoji slaganje da su socijalni i kulturni faktori, zajedno sa ekološkim, glavni uticajni faktori na tip i učestalost nasilja u bilo kojoj socijalnoj situaciji (Sluka, 1992: 24).

J. Sluka navodi sledeće pristupe ili perspektive u proučavanju sukoba u antropologiji: a) *kulturna perspektiva* prema kojoj je sukob kulturni fenomen - sukobi se tumače pozivanjem na norme, vrednosti, ideologije, pogled na svet koji imaju učesnici sukoba. Smatra se da članovi društva dobijaju karakterističnu kulturnu matricu konfliktnog ponašanja i da je razumevanje

kulturnog konteksta srž razumevanja bilo koje konkretne instance ili primera društvenog sukoba (Sluka, 1992: 25). U okviru ove perspektive pažnja je usmerena na analizu promenljivog odnosa između sukoba, kulturnih simbola i odnosa moći. b) Perspektiva koja povezuje *sukob i društvenu strukturu* naglašava da su društvene strukture izvori konflikta, a određene društvene strukture vode ka određenim vrstama i stepenima sukoba. c) Dualni ili hibridni *struktura-proces pristup* sukob poima kao proces i naglašava dinamiku političkih fenomena više nego dinamiku struktura i funkcija. d) Perspektiva koja ukazuje na *dvojnu prirodu sukoba* ističe da sukobi imaju destruktivnu snagu, ali mogu da imaju i konstruktivni aspekt (Sluka, 1992: 24-29). Određeni vidovi sukoba i nasilja su neizbežni u životu društva, smatra Sluka, ali i naglašava da može da dođe do njihovog smanjenja ukoliko se stvore drugačiji društveni uslovi koji bi onemogućili ugnjetavanje (izrabljivanje, porobljavanje) Drugih.

Za ostvarenje ove namere, neophodno je da se postojeći sistemi vrednosti kao osnovne orijentacije za život u društvu, a koji su u osnovi izraz sebičnih i partikularnih interesa, nadomeste vrednostima koje teže miru, pravdi, slobodi, koje su usmerene na očuvanje i poštovanje života kao takvog i poboljšanje kvaliteta života. Za ostvarenje ove namere neophodno je da se izvrši krucijalna reforma sistema formalnog obrazovanja koja bi stvorila osnove za formiranje svesti novih generacija o značaju poštovanju života kao takvog i pravednosti stvaranja povoljnih uslova života za sve ljude.

Socijalizacija, formalno obrazovanje i učenje kulture nenasilja

Globalizacija uveliko menja sliku sveta, ali iza novih kulisa opstaje isti mehanizam dominacije moćnih država nad državama periferije i poluperiferije, koje nastoje da svoju optimlnu poziciju očuvaju osvajanjem postojećih resursa i stvaranjem većeg profita i bogatstva. Lokalne vladajuće elite pokazuju nedovoljno sposobnosti da izbegnu negativne efekte spoljnih i unutrašnjih društvenih procesa i aktivno učestvuju u procesu umanjnja (i ukidanja?) nacionalnih suvereniteta. Savremeni svet je premrežen slikama nasilja nastalim pod uticajem ekspanzionizma kasnog kapitalizma koji oblikuje društveni život u kojem se odvijaju nizovi pljački i ostvaruju materijalne pogodnosti putem svakodnevnih kriminogenih aktivnosti. Globalne trajektorije pretvaraju kolektivite u tržišta, ljude u potrošače, a iskustva i emocije u proizvode (Ferrel, 2008). Političke promene su se svele na personalne i ne vode do promene političkog poretka koji je u osnovi utemeljen na deprivaciji - stanju potpuno ili nedovoljno ispunjenih psihičkih, socijalnih ili emotivnih potreba ogromne većine ljudi, što postaje „okidač“ sukoba i nasilja. Uverenje da će političke odluke umanjiti nasilje pokazalo se neutemeljenim, čini se da je sfera kulture činilac koji nudi rešenje. „Činjenice nasilja ne mogu biti ukinute političkom

promenom, iskazima ili kampanjama o značaju smanjenja nasilja. Kultura je mesto u kome se odvija neprekidna smena kulturnih obrazaca koji slave nasilje, ali i mesto koje može zaustaviti i izmeniti taj kontinuitet promocijom univerzalnih ljudskih vrednosti na svim nivoima“ (Pavićević, 2015: 39).

U brojnim tzv. modernim društvima, uključujući i srpsko društvo, postoji institucionalna podrška kulturi nasilja. Kultura nasilja se „ogleda u zakonima, socijalnoj i kulturnoj politici i delovanju institucija koje su povezane sa kolektivnim izrazima kulture. Primena prava i kvalitet socijalnih institucija su od ključnog značaja za ponašanje građana i definisanje onoga što je prihvatljivo i neprihvatljivo“, a širenju potkulture nasilja odgovara izostanak pravne i institucionalne regulative: „Vrednosna i normativna konfuzija dovode do vakuuma koji proglašava nasilje za dominantni oblik samoodbrane, pa i opstanka. Predatorski odnos prema društvu usled dugotrajne institucionalne anomalije postaje svojstvo, kako elite, tako i građana“ (Pavićević, 2015: 35).

Ni direktno ni strukturno nasilje ne mogu da se održavaju bez legitimnosti koju im daju kulturne norme i vrednosti (Galtung, 1990) stoga je, polje gde se te kulturne vrednosti i norme usvajaju, a formalno obrazovanje je jedan od bazičnih izvora njihovog formiranja – ključno mesto delovanja. Ukoliko bi se unutar formalnog obrazovanja odvijao proces promovisanja kulture nenasilja – promovisanja znanja, veština, stavova i vrednosti potrebnih za promenu ponašanja koje će omogućiti sprečavanje sukoba ili njihovo mirno rešavanje i stvaranje uslova pogodnih za mir, kako na međuljudskom tako i drugim nivoima, onda bi to doprinelo izgradnji drugačijeg sveta. Sveta koji bi bio zasnovan na Gandijevom (Mohandas Gandhi) stavu apsolutnog poštovanja života (*ahimsa*).

Ključ u razrešenju problema kakav je intenziviranje nasilja leži u emancipatorskim procesima i zbog toga ga treba tražiti u oblasti obrazovanja. U okviru ovih institucija treba podsticati kritičko mišljenje, kompromis i saradnju. Obrazovanje ne sme postati biznis za koji se kandiduju samo privilegovani u meri sopstvene koristi. (...) obrazovne snage su od ključnog značaja za proizvodnju subjektivnosti, identiteta, dispozicija i sposobnosti koje mogu da stanu nasuprot različitim pretnjama protiv stvarne ideje pravde i demokratije svodeći ih na partikularizovane istine i isprazne formalne procedure (Pavićević, 2015: 48).

Obrazovanje je prostor u kome *može* da se uči kako misliti kritički i kako braniti pretpostavke *slobode* i *pravde* kroz stalno preispitivanje društvene stvarnosti ali i kroz razvijanje ličnih potencijala za zajedništvo, saradnju i altruizam. Formalno obrazovanje pojedincu može da pruži neophodan alat za stvaranje „boljeg“ sveta razvijanjem kulture nenasilja.

Zaključak

Razumevanje društvenih sukoba i nasilja koje ga prati zahteva ispitivanje veza između kulture u kojoj čovek živi i društvenih akcija u kojima učestvuje ili čije posledice trpi. U osnovi društvenih sukoba su subjektivna tumačenja interesa različitih aktera. U nastojanju da nametnu /ili odbrane svoje interese (i vrednosti) akteri sukoba (pojedinci, grupe, društva) mogu da čine nasilje ili da budu izloženi nasilju.

Antropološke teorije naglašavaju značaj kulturnih konstrukcija koje se ispoljavaju kao izvori sukoba i “okidači” nasilja i usredsređuju se na uticaj kolektiviteta na njihove pripadnike - vrednosti, norme i modeli ponašanja grupe utiču na izbor pojedinaca da učestvuju u sukobima i primene nasilje. Sukobi i nasilje su društveni fenomeni, a u njihovom nastanku i ispoljavanju značajnu ulogu ima kontinuirani proces socijalizacije. Sukobi proističu iz kulturne konstrukcije, a nasilno ponašanje se uči. Formalno obrazovanja bi moglo da ima značajnu ulogu u smanjenju nasilja, uključivanjem učenja o kulturi nenasilja u svojoj “ponudi” uz preduslov da prethodno dodje do društvenog konsenzusa o potrebi smanjenja nejednakosti - ugnjetavanja i porobljavanja koje odatle proizilaze. Učenje o kulturi nenasilja ne može da bude delotvorno u društvenom i kulturnom kontekstu u kome nasilje traje u kontinuitetu.

Literatura

- Babović, Marija. (2015). Teorijski i istraživački pristupi u proučavanju nasilja, *Sociologija*, Vol. LVII (2015), N° 2, 331-352.
- Bolčić, Silvano. (2003). *Svet rada u transformaciji*. Beograd: Plato.
- Veber, Maks. (1976). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.
- Galtung, John. (2009). *Mirnim sredstvima do mira*, prevod Lidija Kljakić. Beograd: Službeni glasnik, NVO Jugoistok XXI.
- Galtung, Johan (1990). „Cultural Violence“, *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3: 291–305.
- Galtung, Johan (1969). „Violence, Peace, and Peace Research“, *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, 167–191.
- Garaigordobil, Maite. (2012). Psychology of Hatred and Violence: Definition, Explanatory Theories, Cognitive-Emotional Factors, and Prevention Strategies. In H. R. Cunningham and W. F. Berry (Eds.), *Handbook on the Psychology of Violence*, 99–123. Nova Science Publishers.
- Gidens, Antony. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Globus.
- Kane, J. Robert (2005) Compromised police legitimacy as a predictor of violent crime in structurally disadvantaged communities, *Criminology*, 43(2), 469-498.
- Krug, G. Etienne, Dahlberg, L. Linda, Mercy, A. James, Zwi, B. Anthony and Lozano, Rafael. (2002). *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization.
- Žilić, Marija i Janković, Josip. (2016). Nasilje, *Socijalne teme*, 67-87. <https://hrcak.srce.hr/file/260936> (10.05.2024.)
- Lin, Nan. (2001). *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Publisher: Cambridge

- University Press. https://www.researchgate.net/publication/51992870_Social_Capital_A_Theory_of_Social_Structure_and_Action (11.05.2024.)
- Maslou, H. Abraham. (1982). *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
- Milašinović, Radomir i Milašinović, Srđan. (2007). *Osnovi teorije konflikata*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Mišambled, Rober. (2014). *Istorija nasilja - od kraja srednjeg veka do danas*. Beograd: Akademska knjiga.
- Pavićević, Olivera. (2015). Srbija u kontinuitetu kulture nasilja - efekti posttranzicione kulturne paradigme. U: *Kriminal i društvo Srbije: izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine*, 35-50. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Sapir, Edvard. (1974). *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Spasić, Danijela i Radovanović, Ivana. (2012). Nasilje kao kriminološki fenomen (teorijski okvir), *NBP. Žurnal za kriminalistiku i pravo*, vol.17, br.2, 137-150.
- Ćurčić, S. Petar i Nikolić, Goran. (2022). Nasilje kao društveni fenomen, *Kultura polisa*, 19 (2), 1–18. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.1cn>
- Heler, Agneš. (1983). *Vrednosti i potrebe*. Beograd: Nolit.
- Cifrić, Ivan (2000). *Moderno društvo i svjetski etos. Perspektive čovjekova nasljeđa*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju FF-a.
- Špadijer Džinić, Jelena. (1988). *Socijalna patologija*. Beograd: ZUNS
- WHO (2002). *World report on violence and health: summary*, Geneva.

VIOLENCE AS A SOCIAL PHENOMENON

Abstract: *Different types of conflicts and violence are constantly present in human society. Types of societies have changed throughout the historical dimension, but conflicts, accompanied by violence, have become their invariable feature. The fundamental research question that this paper deals with is whether a person is driven to conflict and violence by his nature (biological basis of behaviour that is beyond control of the individual) or his violent behaviour is shaped by environmental factors? The aim of the paper is to emphasize the influence of culture/cultural constructions on the emergence of conflict and violence in human society. The structure of the paper consists of the following segments: first, attention is paid to defining conflict and violence and to the causes of their occurrence; second, showing the attitude of Western civilization towards violence; third, presenting the anthropological approach to conflict studies; fourth, reviewing the importance of socialization and formal education in creating the basis for the formation of a culture of nonviolence. Primary findings of the research show that violence is, mainly, connected to the social and cultural context, which leads to the conclusion that the actors who shape the process of socialization can play a decisive role in the formation of attitude towards violence. In this sense, formal education, with its overall activity can significantly contribute to learning a culture of nonviolence. The descriptive-analytical method was applied in the work.*

Key words: *conflicts, violence, values, culture, society.*